

GRADIVO

Miscellanea

*Husein Sejko Mekanović, Vrhnika***RELIKVIARIJ SV. SIMEONA V ZADRU –
NAROČILO KRALJICE
ELIZABETE KOTROMANIĆEVE**

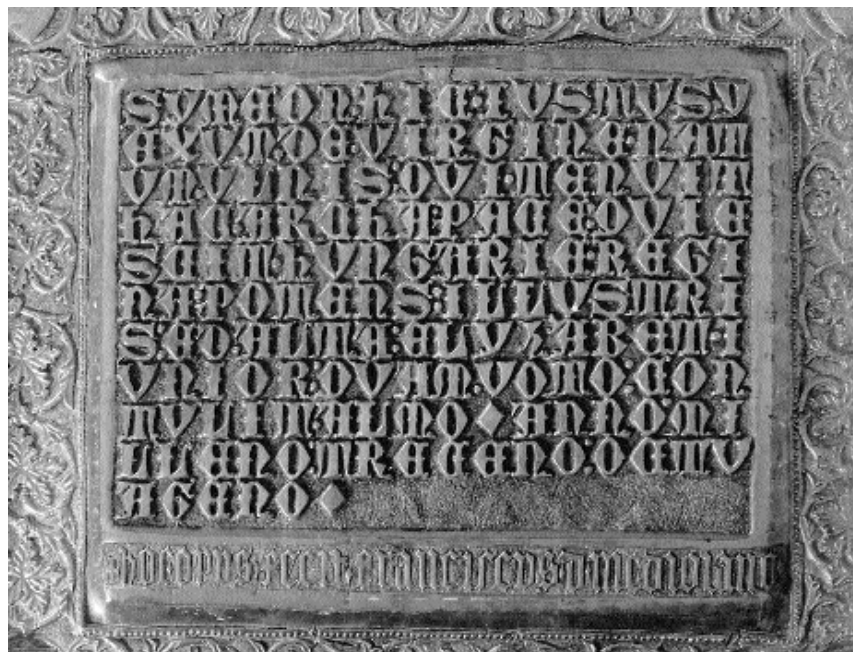
Poleg Dubrovnika in Splita je v srednjem veku tudi Zadar sodil med najpomembnejša kulturna in umetnostna središča na vzhodno-jadranski obali. Velik pomen za razvoj umetnosti v tem delu Evrope so imele nekatere mojstrovine zadarskih arhitektov, kiparjev, zlatarjev in slikarjev, ki jih lahko še danes občudujemo v vsej njihovi lepoti. Pomembno vlogo pri nastajanju teh umetnostnih del so imeli povsem razumljivo tudi naročniki, med njimi so bili nekateri celo kraljevske krvi. Med številnimi, tudi zelo kvalitetnimi zadarskimi zlatarskimi izdelki zasluži posebno pozornost srebrni in v celoti pozlačen relikviarij sv. Simeona, ki stoji danes na glavnem oltarju cerkve sv. Simeona v Zadru. Gre za ogromen relikviarij (dimenzije 192 cm x 62,5 cm x 127 cm), pokrit s precej strmo dvokapno streho. V celoti je okrašen z reliefnimi figuralnimi kompozicijami in različnimi ornamentami. Relikviarij je danes najpomembnejši dokument tako imenovane »anžuvinske dobe« (1358–1409) v Zadru in najmonumentalnejši ohranjeni spomenik srednjeveškega zlatarstva na vzhodnojadranski obali. Znano je, da je relikviarij leta 1377 za relikvijo (telo svetega Simeona, ki ga v Zadru hranijo od 13. stoletja) naročila anžuvinska kraljica Elizabeta Kotromanićeva¹ pri

¹ S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd 1964; I. Voje, Katarina Celjska Kotromanićka in njen pečat, *Celjski zbornik* 1977/81 Celje 1981, pp. 287–292. Kotromanići so bili vladarska dinastija, ki je vladala bosenski srednjeveški državi od 13. stoletja do turške zasedbe 1463. Danes ni znano, ali so ji pripadali tudi prvi bosenski bani (Borić, Kulin, Stipan in Matej Ninoslav). Izvor rodbine ni znan, prvi znani Kotromanić je bil Prijezda I. (1258–1287). Njegovi nasledniki so postavili trdne temelje za veliko in močno bosensko srednjeveško državo. Stipan II. (1322–1353) je bil poročen z Jelisaveto, hčerjo srbskega kralja Štefana Dragutina. S to poroko je bilo vzpostavljeno sorodstvo med dinastijama Kotromanić in Nemanjić, na katero se je leta 1377 skliceval Stipanov

GRADIVO

1. Relikviarij sv. Simeona, Zadar, cerkev sv. Šimuna

2. Relikviarij sv. Simeona, detajl: posvetilni napis na hrbtni strani

zadarskem zlatarju, ki se je podpisoval kot Franciscus de Mediolano.² Originalno pogodbo za izdelavo tega pomembnega umetnostnega spomenika sta objavila Lorenzo Fondra in Giuseppe Praga.³ Ob tem je potrebno omeniti tudi veliko napisno ploščo, ki med drugim potrjuje, da je zlatar Franciscus de Mediolano svoje delo dokončal leta 1380.⁴ Za današnjo, nekoliko zmanjšano podobo relikviarija sta odgovorna zlatarja-restavratorja Constantino Piaza Longa iz Benetk in Benedetto Libani iz Zadra.⁵ V umetnostnozgodovinski literaturi je bilo predstavljenih več različnih znanstvenih pogledov in obravnav zadarskega relikviarija. Posebne pozornosti je bila deležna predvsem reliefna kompozicija, ki kaže podobo donatorke in njenih treh hčera. Prva, zelo zanimiva interpretacija te kompozicije se je pojavila že ob koncu 19. stoletja. Znano

naslednik, Tvrdko I. (1353–1391), ko se je v samostanu Mileševa okronal za kralja »Srbijem, Bosni, Primorju i Zapadnim stranam.« Za vladavine Tvrdka I. je Bosna dosegla vrhunec ozemeljskega, političnega in gospodarskega razvoja. Njegovi nasledniki so se s porokami povezovali z vladarskimi ali plemiškimi rodbinami sosednjih in bolj oddaljenih dežel. Hči Stipana II., Elizabeta je bila poročena z ogrsko-hrvaškim kraljem Ludovikom I. Anžuvincem. Kot regentka je imela po moževi smrti pomembno vlogo na Ogrskem in Hrvaškem. Druga hči Stipana II., Katarina se je leta 1361 poročila s celjskim grofom Hermanom I. Na podlagi te rodbinske zveze je bila sklenjena pogodba med kraljem Tvrdkom II. (1404–1409, 1420–1443) in grofom Hermanom II. Celjskim iz leta 1427, s katero je bosenski kralj Celjanom priznal pravico do nasledstva, če bi ta ostal brez potomstva. Ta pogodba se ni uresničila zaradi nasprotovanja bosenskega plemstva. Zadnji bosenski kralj Stipan Tomašević (1461–1463) je bil poročen z Maro, hčerko srbskega despota Jurija Brankovića in sestro Katarine, ki je bila žena celjskega grofa Ulrika II.

² I. Petricioli, *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb 1983 pp. 8–12. Prvi podatek, ki ga imamo o zlatarju Franciscusu de Mediolano (v strokovni literaturi se največkrat uporablja italijanska oblika imena Francesco da Milano), je iz leta 1359, zadnji pa iz leta 1400 (znano je, da je bil takrat v sporu z zadarskim zlatarjem Bartulom Bogdanovim).

³ L. Fondra, *Istoria della insigne reliquia di San Simeone profeta che si venera in Zara*, Zadar 1855. Ohranil se je prepis prvega dela pogodbe, ki ga je naredil zadarski pravnik Lorenzo Fondra (1644–1709). Drugi del pogodbe je objavil italijanski umetnostni zgodovinar Giuseppe Praga. O tem glej: G. Praga, Documenti intorno all'arca di San Simeone in Zara e al suo autore Francesco da Milano, *Archivio Storico per la Dalmazia*, Fasc. 53, Roma 1930. Glej tudi I. Petricioli, 1983, cit. n. 2, pp. 105, 106.

⁴ I. Petricioli, 1983, cit. n. 2, pp. 17, 18.

⁵ I. Petricioli, 1983, cit. n. 2, pp. 12, 13, 25.

3. Relikvrij sv. Simeona, detajl: *Elizabeta Kotromanić s hčerkami izroča relikvrij sv. Simeonu*

je namreč, da je bil nemški umetnostni zgodovinar Alfred Gotthold Meyer zaradi omenjene kompozicije, ki prikazuje kraljico Elizabeto, kako skupaj s svojimi hčerkami Marijo, Hedvigo in Elizabeto izroča sv. Simeonu relikvrij z ravnim pokrovom, celo prepričan, da je današnja dvokapna streha, ki je glavna značilnost relikvarija, poznejši dodatek.⁶ Skoraj stoletje pozneje se je pri isti kompoziciji ustavil tudi hrvaški umetnostni zgodovinar Ivo Petricioli.⁷ Opozoril je na majhno, s križem okovano jajce, ki se kot okrasni detajl pojavlja na temenu loka, ki uokvirja kompozicijo. Ta na prvi pogled nepomembni detajl je leta

⁶ A. G. Meyer, *Szent Simon Ezüstkoporsója Zarábán*, Budapest 1894.

⁷ I. Petricioli, 1983, cit. n. 2, p.18.

4. Relikviarij sv. Simeona, detalj: *Smrt bana Stipana II. Kotromanića* ali *Smrt Ludovika Anžuvince*

1992 interpretativno razširil hrvaški umetnostni zgodovinar Joško Belamarić.⁸ V svojem članku je zapisal, da je na kompoziciji najverjetneje upodobljeno nojevo jajce, ki je v srednjeveški in renesančni literaturi veljalo ne le kot dekorativni, ampak tudi kot splošni kristološki motiv z zelo pomembnim simboličnim pomenom. Svojo domnevo je Belamarić utemeljeval predvsem na primerjavi omenjene kompozicije s sliko Piera della Francesca, na kateri je po mnenju številnih znanstve-

⁸ J. Belamarić, *Ovum struthionis – Simbol i aluzija na anžuvinskoj škri-nji sv. Šimuna u Zadru i na pali Piera della Francesca za Federica da Montefeltra, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 32, 1992 (*Prijatelj zbornik* I), pp. 321–350.

nikov upodobljeno nojevo jajce, ki visi na stropu cerkve nad Marijo, malim Jezuščkom, svetniki, angeli in urbinskim vojvodo Federicom da Montefeltro.⁹ Belamarić je opozoril, da je upodobitev nojevega jajca na relikviariju sv. Simeona ter na Pierovi sliki svojevrstni »readymade«, ki dobi svoj pravi smisel v kontekstu identičnih osebnih, biografskih in dinastičnih motivov že omenjenih naročnikov – anžuvinske kraljice Elizabete Kotromanićeve in urbinskega vojvode Federica da Montefeltro.¹⁰ Kljub obsežnemu ikonološkemu aparatu, ki ga je omenjeni avtor uporabil v svojem sicer zelo zanimivem članku, je, po mojem mnenju, zgodba o nojevem jajcu na reliefni kompoziciji, ki kaže podobo donatorke in njenih treh hčera, ostala nedokončana. Menim, da bi le-to lahko dokončali s pomočjo zgodovinskih okoliščin, v katerih je nastajal relikviarij. Kompozicija predstavlja ključ, ki nam bo pomagal razkriti še nepojasnjena dejstva zadarskega relikviarija. Tudi Belamarić je to očitno zaslutil v trenutku, ko se je pri iskanju analogij med relikviarijem in sliko Piera della Francesca na kratko ustavil ob delu zadarskega kronista Paulusa de Paulo (Pavla Pavlovića), v katerem je zapisano, da je do svečane predaje relikviarija prišlo 24. 10. 1383.¹¹ Belamarić je v zvezi s tem datumom in na podlagi dejstva, da so na kompoziciji upodobljene kraljica Elizabeta ter njene tri hčere brez kralja Ludovika Anžuvina, opozoril na možnost, da bi lahko kompozicija nastala po Ludovikovi smrti 11. 9. 1382. V tem primeru naj bi nojevo jajce imelo tudi kome-morativno funkcijo, ki bi še bolj potrdila analogije z delom Piera della Francesca. Belamarićevo hipotezo o poznejšem nastanku reliefne kompozicije, ki kaže donatorko s tremi hčera, bi po mojem mnenju lahko

⁹ J. Belamarić, 1992, cit. n. 8, pp. 321–326.

¹⁰ J. Belamarić, 1992, cit. n. 8, pp. 322–324: »Kontekst osebnih, biografskih i dinastičkih motiva koji su stajali iza narudžbi slike Piera della Francesce u Urbinu i zlatne škrinje Francesca da Milano u Zadru, toliko je sličan da se nameće kao ključ za čitanje njihovog ikonološkog sadržaja«. Kraljica Elizabeta i Ludovik Anžuvinski proživjeli, su naime, život jednako kao Montefeltrovi, u nestrpljivom, ali uzaludnom iščekivanju sina nasljednika. Zadarski prizor na kojemu vidimo hrvatsko-ugarsku kraljicu kako sa svojim kćerima sv. Šimunu Bogoprincu predaje zavjetnu škrinju nema, dakako, vrsnoću kojom bi se mjerio s Pjerovom palom. Ali »štedljivost« kompozicione vještine Franje iz Milana čini još očividnijim simbolički karakter tog prikaza kojeg ćemo ovdje studirati, a koji je trebao aludirati na nadu u čudesno rođenje nasljednika, na svoj način sukladno Kristovu«.

¹¹ J. Belamarić, 1992, cit. n. 8, p. 344.

podprli s še enim argumentom: napisna plošča na relikviariju, ki potrjuje, da je zlatar Franciscus de Mediolano dokončal relikviarij že leta 1380, pa bi tako izgubila svoj pomen.

Gre za kompozicijo, ki so jo strokovnjaki doslej razlagali kot upodobitev sv. Simeona ob smrtni postelji Elizabetinega očeta, bosenskega bana Stipana II. Kotromanića (umrl leta 1353). Ta reliefna kompozicija naj bi potrjevala, da je Elizabetin oče umrl kot katoličan. Tovrstna razlaga ne vzdrži, kajti omenjeni ban je bil tako kot vsi drugi bosenski vladarji manihejec.¹² Poleg tega se zdi še bolj neverjetno, da bi bila kraljica Elizabeta skoraj tri desetletja po očetovi smrti še vedno upodobljena, kako joka ob njegovi smrtni postelji. Po mojem mnenju je na kompoziciji upodobljena smrt Elizabetinega moža, kralja Ludovika Anžuvina, umrlega leta 1382. Zdi se namreč, da bi smrt kralja Ludovika Anžuvina dosti bolj kot smrt bana Stipana II. Kotromanića poudarila eshatološko aluzijo, ki jo ima po Belamarićevem mnenju nojevo jajce na reliefni kompoziciji.

Čeprav menim, da na omenjeni kompoziciji ni upodobljena smrt bosenskega bana Stipana II. Kotromanića, moram poudariti, da danes ni več mogoče zanikati zelo pomembne vloge, ki so jo očitno imeli bosenski manihejci pri nastajanju zadarskega relikviarija. Dejstvo je namreč, da je današnja oblika relikviarija zelo blizu obliki številnih manihejskih nagrobnikov – stečkov, ki se od druge polovice 12. stoletja pojavljajo na celotnem ozemlju bosenske srednjeveške države. Ni povsem izključeno, da je ta oblika nastala šele okoli leta 1400. Znano je namreč, da je bosenski kralj Tvrdko I. Kotromanić po smrti Elizabetinega moža, Ludovika Anžuvina uspel svoji državi priključiti celotno vzhodnojadransko obalo od Zadra do Kotorja. Žrtev Tvrdkove ekspanzionistične politike je bila tudi njegova sestrična, anžuvinska kraljica Elizabeta, ki so jo 16. 1. 1387 v današnjem Novigradu ubili Tvrdkovi zavezniki.¹³ Tvrdkovo politiko v Dalmaciji je po njegovi smrti 14. 2. 1391 zelo uspešno nadaljeval bosenski vojvoda Hrvoje Vukčić (1350?– 1416). Med njegove največje politične uspehe sodi kronanje njegovega zavezni-

¹² H. S. Mekanović, *Bosna v času bana Kulina, Tretji dan* 6–7, 2001, p. 141–151.

¹³ N. Klaić – I. Petricioli, *Prošlost Zadra 2: Zadar u srednjem vijeku*, Zadar 1976, pp. 350–360.

ka, neapeljskega in ogrsko-hrvaškega kralja (nečaka Ludovika Anžuvince) Ladislava Anžuvince 5. 8. 1403 v Zadru.¹⁴ Ivan Frano Jukić, Ćiro Truhelka in Ljudevit Thalloczy so omenili zanimivo izročilo o Hrvojevi prestolnici, bosenskem mestu Jajce, ki je v pisnih virih prvič omenjeno leta 1396.¹⁵ Bosenski frančiškan I. F. Jukić (1818–1857) je prvi zapisal ustno izročilo, ki pravi, da je bosensko mesto Jajce zgradil arhitekt Luculli po vzoru neapeljskega »Castello dell’Uovo«. Omenjenega arhitekta je danes mogoče zelo zanesljivo identificirati z rimskim vojskovodjo (Sulovim zaveznikom in Cezarjevim nasprotnikom) Lucijem Licinijem Lukulom (Lucius Licinius Lucullus 114–57 pr. n. št.). Zelo pomembna (in morda edina) vez, ki povezuje Lukula z bosenskim mestom Jajcem je, kot kaže, prav neapeljski »Castello dell’Uovo«, na mestu katerega je nekoč stala razkošna Lukulova vila (znano je, da je v tej vili zadnje dni svojega življenja preživel rimski cesar Tiberij (42 pr. n. št.–37 n. št.)).¹⁶ Znano je, da je bil Lukul vnet grkofil, ljubitelj književ-

¹⁴ F. Šišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902, pp. 154–156. F. Šišić je citiral poročilo, ki ga je ob prihodu kralja Ladislava Anžuvince v Zadar sestavil njegov tajnik Matija od San Miniata. V tem poročilu je med drugim zapisano: »Dne 9. ovog mjeseca (naime jula doplovilo je ovamo dvanaest velikih brodova preblagoga vladara gospodina kralja Ladislava sa konjima, vitezovima, plačenicima, žitom i drugim, što treba za takav posao, a baš je bilo vrijedno vidjeti tu opremu. Juče opet stigao je amo vojvoda kraljestva bosanskoga, imenom Hrvoje, velik knez i najmoćniji u ovom kraljestvu. Upravo taj Hrvoje poglaviti je bio razlog, da su se kraljevine Dalmacija i sve strane Slavonije priklonile kralju Ladislavu. Hrvoje očekuje kralja sa velikom družinom. Taj je čovjek inače pataren, ali se radi, da ga gospodin kardinal (naime papinski poslanik Angelo de Acciaioli) privede k svjetlu pravog spasa, a čini se, da će i on sam na to privoljeti, jer se nada, da će ga gospodin kralj (Ladislav) namjestiti za upravitelja bosanskim stranama, kako mi to tvrdi gospodin nadbiskup spljetski (to jest Pelegrin od Aragonije), njegov prijatelj i susjed, a meni otac i gospodin«. Na drugem mestu je še zapisano: »Tu su u Zadru čekali na kralja Hrvoje, velik gospodin po svojoj vlasti a ne manji tijelom, koji je (kako se kaže) poglaviti uzrok da je kralj došao u ove strane, onda njegov šurjak knez Ivaniš, tokodjer gospodin velike vlasti, nadalje mnogi plemići, svi iz kraljestva bosanskoga. Što sam tih ljudi vidio svi se odlikuju svojim osobitim rastom«.

¹⁵ I. F. Jukić, *Putopisi i istorijsko-etnografski radovi*, Sarajevo 1953, p. 350; Ć. Truhelka, *Konigsburg Jajce*, Sarajevo 1904, p. 7; L. Thalloczy, *Povijest Jajca 1450–1527*, Zagreb 1916, pp. 21–23.

¹⁶ O tem glej: G. S. Trankvil, *Dvanaest rimskih cesarjev*, Ljubljana 1960, p. 150.

nosti in umetnosti. Leta 59 pr. n. št. se je umaknil iz javnega življenja in se z velikim bogastvom, ki si ga je pridobil v Aziji, predal hedonizmu. Njegovo razkošje je postalo pregovorno: dobro gostijo so poimenovali »lukulska«.¹⁷ Nove raziskave bodo prav gotovo pokazale, ali je prav ta rimski vojskovodja najbolj zaslužen, da sta bosensko mesto Jajce in istoimenski neapeljski »Castello dell'Uovo« dobila svoje ime po jajcu – simbolu rojstva pri antičnih Grkih in številnih drugih starih narodih. Čeprav danes ni mogoče ugotoviti, ali se v izročilu o gradnji Hrvojeve prestolnice (poznejše prestolnice Kraljevine Bosne in rojstnega kraja Titove Jugoslavije) bosenskega mesta Jajca skriva kakšno nojevo jajce (v izročilu o gradnji »Castello dell'Uovo« je omenjeno neko čudežno jajce), Hrvojeva podoba, okrašena s tremi nojevimi peresi, ki jo vidimo v »Hrvojevem misalu«, to možnost vsekakor dovoljuje. Zgodba o nastanku mesta Jajca bi lahko (tako kot zgodba o nojevem jajcu na relikviariju sv. Simeona in na sliki Piera della Francesca) bila povezana tudi z rojstvom Hrvojevega edinega sina Balše Hercegovića (1400?–1416?). To izročilo predstavlja pomemben dokaz, kako zelo močne so bile Hrvojeve zveze z neapeljskim kraljestvom.¹⁸ O teh bi po mojem mnenju lahko pričal tudi relikviarij sv. Simeona v Zadru.

¹⁷ Za najosnovnejše podatke o tem glej: *Leksikon Antika*, Ljubljana 1998, p. 332.

¹⁸ Na relikviariju sv. Simeona se namreč nahaja tudi reliefna kompozicija, ki bi lahko nastala prav v času kronanja kralja Ladislava Anžuvince v Zadru. Ta kompozicija predstavlja po mnenju številnih strokovnjakov prihod kralja Ludovika Anžuvince v Zadar oz. v zadarsko luko, čeprav je znano, da ta kralj ni imel mornarice in v Zadar, sodeč po ohranjenih poročilih, ni nikoli prišel po morski poti. O tem glej: I. Petricioli, 1983, cit. n. 2, pp.15–17. Zdi se mi, da bi bil na tej kompoziciji lahko upodobljen prihod neapeljskega kralja Ladislava Anžuvince v Zadar leta 1403. Pravi odgovor na vprašanje, kdo je bil najbolj zaslužen, da je relikviarij sv. Simeona dobil formo stečka, je po mojem mnenju mogoče iskati tudi med člani številne bosenske delegacije, ki je na čelu z vojvodo Hrvojem (poznejšim »vicerehom« Dalmacije) prisostvovala kronanju kralja Ladislava Anžuvince v Zadru.

UDK 739.1.046(497.5 Zadar)“13/14”:929 Franciscus de Mediolano

L'ARCA DI S. SIMEONE A ZARA – UNA COMMISSIONE DELLA REGINA ELISABETTA KOTROMANIĆ

Esaminando attentamente il contenuto dei rilievi sull'arca di S. Simeone nell'omonima chiesa a Zara raffiguranti la *consegna dell'arca a S. Simeone* e *la morte di Stipan II Kotromanić* (oppure *la morte di Lodovico Angioino*), viene messa in discussione l'attendibilità dell'iscrizione secondo la quale l'orefice Francesco da Milano (Franciscus de Mediolano) avrebbe compiuto i lavori già nel 1380. Secondo i dati storici la solenne consegna avvenne non prima del 24 ottobre 1383. Inoltre, la forma odierna del reliquiario si avvicina alla forma delle tradizionali lapidi funebri, chiamate »stećak«, e molto frequenti nell'intero territorio della Bosnia medievale dal secolo XII in poi. Non è nemmeno da escludere che la detta forma dell'arca risale ad una data non anteriore al 1403, dopo l'annessione della costa dalmata, da Zara a Cattaro, allo stato bosniaco, da parte del re di Bosnia Tvrdko I. Kotromanić, dopo la morte di Lodovico Angioino. Dopo la morte di Tvrdko (14 febbraio 1391), il suo successore Hrvoje Vukčić, duca di Bosnia (1350?–1416) riuscì a continuare la politica d'espansione introdotta da Tvrdko: tra i suoi maggiori successi vi è senza dubbio l'incoronazione del suo alleato Ladislao Angioino (nipote di Lodovico Angioino), re di Napoli, nonché d'Ungheria e di Croazia, a Zara il 5 agosto 1403. Sembra che l'arca di S. Simeone sia stata trasformata in forma di »stećak« proprio in questa occasione.

Didascalie:

1. Arca di S. Simeone, Zara, chiesa di S. Simeone
2. Arca di S. Simeone, particolare: l'iscrizione dedicatoria sul retro
3. Arca di S. Simeone, particolare: *Elisabetta Kotromanić con le sue figlie consegna il reliquiario a San Simeone*
4. Arca di S. Simeone, particolare: *La morte di Stipan II Kotromanić* oppure *La morte di Lodovico Angioino*